

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ УМОВ ПРАВОМІРНОСТІ ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ ОБ'ЄКТАМ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЇХНІХ СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ

SOME QUESTIONS TO DETERMINE THE CONDITIONS OF THE LEGALITY OF INJURY TO OBJECTS OF CRIMINAL PROTECTION BY LAW ENFORCEMENT OFFICERS IN THE CONTEXT OF THEIR OFFICIAL DUTIES

Ізай І.М.,

*аспірант відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою
Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України*

У статті досліджуються питання визначення умов правомірності заподіяння шкоди об'єктам кримінально-правової охорони працівниками правоохоронних органів. З урахуванням положень Закону України «Про Національну поліцію» визначено окремі відмінності щодо підстав та умов правомірності застосування обставин, що виключають злочинність діяння до працівників правоохоронних органів. Доведено необхідність закріплення у розділі VIII Загальної частини КК України положення про умови правомірності обставин, встановлених з урахуванням законодавства, що виключають злочинність діяння працівників правоохоронних органів, яким врегульовано їхній правовий статус.

Ключові слова: працівник правоохоронного органу, службові обов'язки, обставини, що виключають злочинність діяння, застосування сили, кримінально-правова кваліфікація.

В статье исследуются вопросы определения условий правомерности причинения вреда объектам уголовно-правовой охраны сотрудниками правоохранительных органов. С учетом положений Закона Украины «О Национальной полиции» определены отдельные различия относительно оснований и условий правомерности применения обстоятельств, исключающих преступность деяния к работникам правоохранительных органов. Доказана необходимость закрепления в разделе VIII Общей части УК Украины положения об условиях правомерности обстоятельств, установленных с учетом законодательства, исключающих преступность деяния работников правоохранительных органов, регулирующих их правовой статус.

Ключевые слова: работник правоохранительного органа, должностные обязанности, обстоятельства, исключающие преступность деяния, применение силы, уголовно-правовая квалификация.

This article consider with the questions of the legality determine the conditions causing damage to the objects of criminal protection by law enforcement officers. Subject to the provisions of the Law of Ukraine "On the national police" identified some differences in the bases and conditions of legality of the use circumstances precluding criminality to law enforcement officers. The necessity of consolidation in Chapter VIII General of the Criminal Code of Ukraine provisions on conditions of legality circumstances precluding criminality law enforcement officials are set on the basis of legislation which regulated their legal status.

Key words: law enforcement, duties, circumstances precluding criminality, use of force, criminal legal qualification.

Постановка проблеми. Кримінально-правова охорона службової діяльності працівників правоохоронних органів забезпечується шляхом закріплення у розділі XV Кримінального кодексу (далі – КК) України окремих кримінально-правових норм, до яких віднесено ст. ст. 343, 345, 347 та 348 КК України, що визначають відповідальність за втручання у діяльність працівників правоохоронних органів, погрозу насильством або знищенням майна цих суб'єктів, заподіяння тілесних ушкодження, знищення або пошкодження належного їм або членам їх сімей майна та посягання на життя цих осіб.

Водночас важливою складовою кримінально-правової охорони працівників правоохоронних органів є гарантії їх службової діяльності у зв'язку зі специфікою покладених на них завдань, що включає в себе забезпечення відповідальності за неправомірне втручання в діяльність працівників правоохоронних органів зі сторони осіб, які за службовими

обов'язками здійснюють їх безпосереднє керівництво, а також чітка регламентація умов правомірності заподіяння шкоди правам людини працівниками правоохоронних органів під час виконання ними своїх службових повноважень.

Враховуючи новації, визначені у Законі України «Про Національну поліцію», а також відсутність визначення серед переліку обставин, що виключають злочинність діяння, обставин, що передбачають забезпечення гарантій правомірності заподіяння шкоди працівниками правоохоронних органів під час виконання ними своїх повноважень, вважаємо доцільним дослідити кримінально-правову охорону службової діяльності поліцейських у зазначених аспектах, що є метою статті.

Стан опрацювання цієї проблеми. У юридичній літературі питанням визначення обставин, що виключають злочинність діяння, в тому числі і тих, що встановлюються в окремих законах при-

свячено значну увагу, зокрема, у працях таких науковців, як: П.П. Андрушко, В.В. Аніщук, Ю.В. Баулін, О.О. Кваша, М.П. Коваль, В.Ф. Примаченко, А.В. Савченко, О.П. Рябчинська та інші. Проте, зазначені питання не досліджувалися після прийняття у 2015 р. Закону України «Про Національну поліцію» та визначення у новому законодавстві умов правомірності діяльності працівників правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що нормативне закріплення у Загальній частині КК України переліку обставин, що виключає злочинність діяння, визначає способи та умови правомірності заподіяння шкоди об'єктам кримінально-правової охорони. О.М. Алієва зазначає, що обставинами, що виключають злочинність діяння, вважаються такі, що зовнішньо (формально) схожі насамперед з ознаками певних злочинів, але в результаті вказаних у законі підстав фактично є суспільно корисними і правомірними [1, с. 93–94]. На думку А.С. Рабаданова, особливостями обставин, що виключають злочинність діяння, є те, що вони є діями суспільно корисними, з юридичної точки зору є правомірною діяльністю, їх вчинення розцінюється як виконання громадянського обов'язку або ж морального обов'язку особи як члена суспільства [2, с. 88]. Проте, зазначена позиція не враховує виконання службового обов'язку як виду правомірної діяльності. Тому слухною вважаємо позицію Ю.В. Бауліна про те, що: «в основі правомірності таких вчинків лежить або реалізація особою свого суб'єктивного права, або виконання юридичного обов'язку, або здійснення державно-владного повноваження» [3, с. 363].

Таким чином, однією із підстав, що надають можливість констатувати наявність у тих чи інших діячів особи ознак правомірності вчиненого діяння, яке формально передбачено в одній із статей Особливої частини КК України як злочин, є виконання службових повноважень спеціальними суб'єктами – працівниками правоохоронних органів.

О.О. Кваша та В.В. Аніщук зазначають про те, що «обставини, що виключають злочинність діяння, поділяються на дві групи: обставини, що передбачені розділом VIII КК, та іншим законодавством: (трудоим, адміністративним, Законами України «Про міліцію», «Про службу безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність і т.д.» [4, с. 146–147]. У зазначеному переліку законодавчих актів необхідно також враховувати положення Законів України, які врегульовують правовий статус інших правоохоронних органів. Зазначимо, що відповідно до положень ст. 2 Закону України від 23 грудня 1993 р. № 3781-ХІІ (в редакції Закону від 01 березня 2016 р.) «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» правоохоронні органи – це органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання пока-

рань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [5]. Зазначені органи уповноважені державою на виконання завдань, що полягають у забезпеченні правопорядку та прямо визначають підстави та умови заподіяння шкоди об'єктам кримінально-правової охорони.

Аналіз статей розділу VIII Загальної частини КК України демонструє, що стосовно дій працівників правоохоронних органів спеціально передбачена лише ст. 43 КК України, яка визначає умови правомірності заподіяння шкоди під час виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Усі інші обставини, що виключають злочинність діяння (ст. ст. 36–42), поширюються на будь-яких осіб незалежно від правового статусу. Проте законодавство, що визначає порядок службової діяльності працівників правоохоронних органів, вміщує окрему систему спеціальних умов щодо реалізації повноважень, які передбачають правомірне заподіяння шкоди у різних випадках, що відрізняється від підстав та умов правомірності завдання шкоди у обставинах, що виключають злочинність діяння, які передбачені в розділі VIII Загальної частини КК України. Таким чином, застосування умов правомірності різних обставин, що виключають злочинність діяння і які передбачені в розділі VIII Загальної частини КК України до працівників правоохоронних органів має свої особливості, об'єктивовані у спеціальному законодавстві.

Відповідно до положень ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Згідно вимог ч. 2 ст. 7 Закону України «Про Національну поліцію» обмеження прав і свобод людини допускається виключно на підставах та в порядку, визначених Конституцією і законами України, за нагальної необхідності і в обсязі, необхідному для виконання завдань поліції. Таким чином, працівники правоохоронних органів зобов'язані діяти виключно в межах повноважень та у спосіб, що визначені відповідним законодавством.

Згідно з ч. ч. 3, 4 ст. 3 КК України злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим кодексом, а застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено. При цьому у розділі VIII Загальної частини КК України не встановлено положення про особливості застосування ст. 36–42 КК України щодо діянь працівників правоохоронних органів. Тому, враховуючи те, що умови правомірності заподіяння шкоди об'єктам кримінально-правової охорони працівниками правоохоронних органів визначено у регуляторному законодавстві законами України, що встановлюють способи та порядок їх діяльності, вважаємо за необхідне встановити, що статті розділу VIII Загальної частини

КК України застосовуються до працівників правоохоронних органів з урахуванням положень законодавчих актів, що регулюють їх правовий статус.

Внесення відповідного доповнення до розділу VIII Загальної частини КК України надасть можливість системно враховувати обставини, що виключають злочинність діяння у діяльності працівників правоохоронних органів. На обґрунтованість таких змін наголошує А.В. Савченко, зокрема: «в кримінально-правовій доктрині обставини, що виключають злочинність діяння, розглядають у площині їх двох груп: 1) такі, що передбачені кримінальним законом; 2) такі, що не передбачені ним. До другої з цих груп науковці переважно відносять: здійснення свого права, виконання професійних функцій, згоду потерпілого на заподіяння шкоди тощо. На жаль, зазначені обставини не знайшли свого закріплення в КК України, проте їх кримінально-правове значення ні наскільки не зменшується» [6, с. 179].

На нашу думку, не потребує окремого закріплення в статтях КК України така обставина, що виключає злочинність діяння як виконання службових повноважень, проте слід нормативно закріпити вказівку на правомірність службової діяльності працівників правоохоронних органів при вчиненні діянь, які підпадають під умови тієї чи іншої обставини, що виключає злочинність діяння. Як зазначає М.І. Панов «якщо діяння визнається злочинним за кримінальним законодавством, воно не може розглядатися регуляторними галузями права як правомірне. Отже норми галузей права (кримінального та ін.) повинні знаходитися у відношенні координації, узгодженості і не суперечити одне одному» [7, с. 314]. Наведена позиція узгоджується із позицією Ю.В. Бауліна, який зазначає, що «обставини, які виключають злочинність діяння, вміщені не лише в статтях КК України, а й в інших законах (наприклад, в Законі України «Про міліцію»). Тому «закріплення в КК України вичерпного переліку складів злочинів і наявність відкритої системи обставин, що виключають кримінальну відповідальність за шкоду, заподіяну об'єктам кримінально-правової охорони, є матеріально-правовою підставою функціонування процесуального принципу змагальності сторін – обвинувачення і захисту» [3, с. 363].

Враховуючи наведене, вважаємо, що у розділі VIII Загальної частини КК України необхідно в окремій статті, по-перше, визначити поняття обставин, що виключають злочинність діяння, однією із обов'язкових ознак яких є те, що такі обставини передбачені не лише у КК України; по-друге, з метою врахування особливих завдань, на виконання яких працівники правоохоронних органів мають право заподіювати шкоду, об'єктам кримінально-правової охорони встановити положення, згідно із яким умови правомірності обставин, що виключають злочинність діяння працівників правоохоронних органів, встановлюються з урахуванням законодавства, яким врегульовано їхній правовий статус.

Такі законодавчі доповнення мають важливе практичне значення. Наприклад, у ч. 5 ст. 36 КК

України в аспекті правомірності застосування зброї при необхідній обороні встановлено, що не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає. У ст. 38 КК України взагалі не міститься положень про умови правомірності застосування зброї під час затримання особи, що вчинила злочин.

Натомість, у ст. ст. 42–46 Закону України «Про Національну поліцію» встановлено порядок та умови правомірності застосування поліцейських заходів примусу, що застосовуються як під час затримання особи, що вчинила злочин, так і для відбиття нападу на поліцейського, невиконання законних вимог поліцейського, припинення злочинної діяльності тощо. Варто зазначити, що у ст. 46 вказаного Закону регламентовано підстави та порядок застосування вогнепальної зброї, і умова, передбачена у ч. 5 ст. 36 КК України як підстава правомірного застосування зброї є лише однією із багатьох підстав, що надають право використовувати зброю поліцейським.

Окрім цього, з огляду на повноваження на працівників правоохоронних органів покладено обов'язки із захисту правопорядку в державі, що в окремих випадках надає право на застосування фізичної сили та/або зброї для неумисного позбавлення життя в чітко визначених випадках.

Зазначимо, що відповідно до п. 1 ст. 2 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р. (право на життя) право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше, ніж за виконанням смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання [8]. Проте, у п. 2 ст. 2 вказано, що позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене за порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили: а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; с) за умови вчинення правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

У рішенні Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) від 27 вересня 1995 р. у справі «МакКанн та інші проти Сполученого Королівства», в якому розглядалися питання правомірності застосування зброї та вбивства трьох терористів силами поліції та військових у ході проведення спеціальної операції цей міжнародний судовий орган вказав, що винятки, передбачені п. 2 (ст. 2-2), вказують на те, що зазначене положення поширюється на навмисне позбавлення життя, але не стосується винятково його. Прочитання тексту ст. 2 в його цілісності показує, що п. 2 (ст. 2-2) не містить базового визначення випадків, за яких дозволяється навмисно позбавити життя людину, але описує ситуації, за яких дозво-

ляється «застосовувати силу», що може призвести, як неавтоматичний наслідок, до позбавлення життя. Однак, застосування сили має бути не більш, ніж «виключно необхідним» для досягнення однієї з цілей, зазначених у підпунктах (а), (b) або (с) п. 2 ст. 2 Конвенції. Зокрема, сила, що застосовується, має бути суворо пропорційною досягненню таких цілей [9].

Таким чином, для визначення правомірності застосування зброї поліцейськими на ураження особи необхідно враховувати, чи існували правові підстави, визначені у ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» для застосування зброї та враховувати, що право на застосування засобів працівниками правоохоронних органів, які можуть призвести до вбивства особи, повинно бути виключно необхідним, критерії визначення якого конкретизуються в практиці ЄСПЛ.

Спеціальний правовий статус працівників правоохоронних органів та необхідність виконання завдань із забезпечення правопорядку також надає можливість визнати правомірним застосування зброї на ураження під час затримання особи і у випадках, коли пізніше виявиться відсутність підстав для такого застосування спеціальних засобів. Наприклад, постріл на ураження особи, яка за даними поліції може будь-якої миті привести в дію вибуховий пристрій у людному місці, але якого в особи не було виявлено. У п. 200 рішення ЄСПЛ від 27 вересня 1995 р. у справі «Мак-Канн та інші проти Сполученого Королівства» вказано, що «застосування сили для досягнення однієї з цілей, передбачених п. 2 ст. 2 (ст. 2-2) Конвенції може бути виправданим, коли воно ґрунтується на чесній вірі в те, що з вагомих причин вважалось дійсним під час подій, але згодом виявилось помилковим. Вирішити інакше – значить накласти на Державу та службовців її правоохоронних органів нереалістичний тягар у виконанні їхніх обов'язків, можливо, на шкоду їхнім життям та життям інших людей» [9]. Така ж позиція визначена у іншому рішенні ЄСПЛ від 10 липня 1984 р. у справі «Стюарт проти Сполученого Королівства». ЄСПЛ фактично визнав правомірність застосування працівниками правоохоронних органів вогнепальної зброї на ураження, якщо були відомості про вірогідне вчинення особою терористичного акту, навіть якщо пізніше виявилось, що у потерпілого не було засобів для його вчинення.

Таким чином, умови правомірності, що визначені у Законі України «Про Національну поліцію», значно ширші, ніж у ст. 36, 37, 38, 39 КК України, а також враховують встановлення винятків, за якими в практиці ЄСПЛ позбавлення життя правоохоронними органами не розглядається як таке, що вчинене на порушення права на життя.

Щодо умов правомірності за ст. 38 КК України (затримання особи, що вчинила злочин), зазначимо, що у ст. 45 Закону України «Про Національну поліцію» встановлено чіткий перелік застосування спеціальних засобів під час затримання особи, що вчинила злочин, що обмежує умови правомірності в порівнянні з положеннями ст. 38 КК України.

Окрім підстав та умов правомірності застосування фізичної сили (ст. 44), Закон містить детально врегульовані підстави застосування та умови правомірності для використання таких спеціальних засобів, як: 1) гумові та пластикові кийки (п. 2 ч. 3 ст. 45); 2) електрошокові пристрої контактної та контактнo-дистанційної дії (п. 6 ч. 3 ст. 45); 3) засоби обмеження рухомості (кайданки, сітки для зв'язування тощо) (п. 1 ч. 3 ст. 45); 4) засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії (п. 3 ч. 3 ст. 45); 5) засоби примусової зупинки транспорту (п. 4 ч. 3 ст. 45); 6) спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби (п. 7 ч. 3 ст. 45); 7) службові собаки та службові коні (п. п. 12, 13 ч. 3 ст. 45); 8) пристрої, гранати та боеприпаси світлозвукової дії, засоби акустичного та мікрохвильового впливу (п. 8 ч. 3 ст. 45); 9) пристрої, гранати, боеприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень (п. 5 ч. 3 ст. 45); 10) пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії (п. 10 ч. 3 ст. 45); 11) засоби, споряджені безпечними димоутворюючими препаратами (п. 11 ч. 3 ст. 45); 12) водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби (п. 9 ч. 3 ст. 45). Крім цього, у ч. 4 ст. 45 Закону України «Про Національну поліцію» чітко визначено обмеження щодо застосування тих чи інших спеціальних засобів у службовій діяльності. Таким чином, питання правомірності заподіяння шкоди особі під час затримання працівниками правоохоронних органів визначається на основі дотримання ними положень ст. 44, 45 Закону України «Про Національну поліцію».

У контексті застосування положень ст. 41 КК України до працівників правоохоронних органів зазначимо, що відповідно до положень ч. 2 ст. 8 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейському заборонено виконувати злочинні чи явно незаконні розпорядження та накази. У ч. 5 ст. 41 КК України (виконання наказу чи розпорядження) встановлено, що якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати злочинного характеру наказу чи розпорядження, то за діяння, вчинене з метою виконання такого наказу чи розпорядження, відповідальності підлягає тільки особа, що віддала злочинний наказ чи розпорядження.

В аспекті діяльності працівників правоохоронних органів положення ч. 5 ст. 41 КК України слід тлумачити у взаємозв'язку із вимогами Закону України «Про Національну поліцію», враховуючи те, що порядок виконання завдань поліцейськими чітко регламентовано в законодавстві. Таким чином, застосування ч. 5 ст. 41 КК України в аспекті діяльності правоохоронних органів має обмежений характер через підвищені вимоги до усвідомлення працівниками поліції на основі спеціального законодавства правомірності або ж незаконності наказів чи розпоряджень, що видаються на виконання завдань їхньої діяльності та встановленням прямої заборони на виконання явно злочинних наказів чи розпоряджень.

Варто зазначити, що у Верховній Раді України 2 червня 2016 р. зареєстровано проект закону № 4753 «Про внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію», яким пропонується доповнити ст. 62 цього закону новою частиною 12 та встановити, що: «безпосередні керівники несуть кримінальну відповідальність за віддання злочинного розпорядження чи наказу, тиск на поліцейських та схилення їх до протиправних дій і порушення законності» [10]. Закріплення наведеного положення сприятиме реалізації у спеціальному законі правового статусу поліцейського та сприятиме узгодженості цього Закону положенням ст. 41 КК України.

Слід зазначити, що також зазначеним законопроектом пропонується уточнити правовий захист поліцейського від втручання у його діяльність, зокрема пропонується викласти ч. 6 ст. 62 вказаного Закону у новій редакції та встановити, що має наслідком відповідальність лише за втручання в законну діяльність поліцейського [10]. Реалізація зазначених змін, в свою чергу, забезпечить законність притягнення до відповідальності за ст. 343 КК України, якою передбачено відповідальність за втручання у діяльність працівника правоохоронного органу, проте не зазначається той факт, що

кримінально-правовий захист має отримувати лише законна діяльність.

Висновки. Отже, визначення умов правомірності заподіяння шкоди працівниками правоохоронних органів або ж встановлення факту незаконних діянь, вчинених такими суб'єктами, має здійснюватися з урахуванням положень Закону України «Про Національну поліцію» та інших законів, що встановлюють повноваження правоохоронних органів.

З метою врахування особливих завдань, на виконання яких працівники правоохоронних органів мають право заподіювати шкоду об'єктам кримінально-правової охорони, у розділі VIII Загальної частини КК України необхідно встановити положення, згідно з якими умови правомірності обставин, що виключають злочинність діяння працівників правоохоронних органів, встановлюються з урахуванням законодавства, яким врегульовано їхній правовий статус. Такі доповнення нададуть можливість системно врахувати у законодавстві України про кримінальну відповідальність наявність спеціальних підстав та умов правомірності заподіяння шкоди об'єктам кримінально-правової охорони працівниками правоохоронних органів на виконання покладених на них завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар. Видання восьме, перероблене та доповнене / Відп. ред. Є.Л. Стрельцов. – Х. : Одісей, 2012. – 904 с.
2. Рабаданов А.С. Обстоятельства, исключающие преступность деяния / А.С. Рабаданов // Информационная безопасность регионов. – 2011. – № 1. – С. 84–89.
3. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / Колектив авторів. Відп. ред. Ю.В. Баулін. – Донецьк : ПП «Кальміус», 2013. – 424 с.
4. Кваша О.О. Обставини, що виключають злочинність діяння / О.О. Кваша, А.В. Аніщук // Мала енциклопедія кримінального права / [за заг. ред. Ю.Л. Бошицького, З.А. Тростюк]. – К. : Кондор-Видавництво, 2012. – С. 146–147.
5. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3781-XII / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>
6. Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : [монографія] / А.В. Савченко. – К. : КНТ, 2007. – 596 с.
7. Панов М.І. Системність кримінального права і проблеми удосконалення кримінального законодавства / М.І. Панов // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 23–24 вересня 2011 р. – Львів, Львівський державний університет внутрішніх справ. – 2011. – С. 311–317.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
9. Рішення Європейського суду з прав людини (Велика палата) від 27 вересня 1995 р. у справі Мак-Канн та інші проти Сполученого Королівства / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aa.u.edu.ua/static/pdf/art2_judg1.pdf.
10. Про внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію» (щодо виконання рекомендацій, які містяться у коментарях Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи): проект Закону України № 4753 від 02 червня 2016 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59281.